

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA (TONYUKUK, KÖL TEGIN, BİLGE KAĞAN, ONGİ, KÜLİ ÇOR) İLGİ DURUM EKLERİNİN KULLANIMLARI VE KÖKENLERİ ÜZERİNE

Hakan ÖZDEMİR*

ÖZET

Eski Türk yazıtları üzerine yapılmış çalışmalar bugün belirli bir düzeye gelmiş bulunmaktadır. Sadece Orhon Yazıtları üzerinde değil Yenisey ve Kırgızistan yazıtları gibi eski Türk yazıtları üzerinde de makale ve kitap boyutunda çalışmalar karşılaştırma yapabilecek kadar veriyi bugün için araştırmacılara sunmaktadır. Günden güne bulunan yazıtların sayısının artması da dikkat çeken önemli gelişmeler olarak yine kayda değerdir. Temel olarak bu belirgin literatür birikimine bir de sadece belirli konuları esas alan çalışmaların eklenmesi bu alanlarda söylenecekleri daha da netleştirmemize olanak sağlamaktadır. Bu anlamda ilgi durum ekinin Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor yazıtlarındaki görüntüsü bu çalışmanın da çerçevesini belirleyecektir. Bugüne kadar ilgi durum ekinin -(n)İñ şekli üzerinde bir mutabakat vardır. -(l)n, -(l)g ve -nl şekilleri üzerinde ise tartışmalı durum devam etmektedir. Son şekil -nl ilgi durum eki ise ses benzerliğinden dolayı belirtme durum eki olarak anılır. Eklerin bu kullanımları ele alınacak ve ilgili yerlerde bahsi geçen tartışmalara değinilecektir. Bu arada Balkanizm üzerinden ilgi durum eklerinin kökeni hakkında bir ileri sürme dile getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İlgı Durum Eki, Eski Türkçe, Eski Türk Yazıtları, Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor, Balkanizm.

ABOUT THE USES AND THE ETYMOLOGIES OF GENITIVE CASE SUFFIXES IN THE OLD TURKIC INSCRIPTIONS (TONYUKUK, KÖL TEGIN, BİLGE KAGAN, ONGI, KÜLİ ÇOR)

ABSTRACT

Studies on ancient Turkish inscriptions have reached a certain level today. Not only on Orkhon Inscriptions but also on the old Turkish inscriptions such as the Yenisei and Kyrgyzstan inscriptions, studies on the size of the articles and books can be compared to the researchers so far. Moreover, the rapid increase in the number of inscriptions is also worth noting. In essence, this wealth of information now allows Turkologists to further clarify what has yet to be said in these areas. In this context, the genitive case suffix in the Tonyukuk, Kol Tegin, Bilge Kagan, Ongi, and Kuli Çor inscriptions will determine the frame of this study. There is a consensus on the -(n)İñ genitive case suffix. But the controversial situation on the suffixes -(l)n, -(l)g and -nl continues. The last genitive case suffix -nl is referred as a accusative case suffix due to the homonym. These uses of the suffixes will be shown and the discussions mentioned in the relevant places will be dealt with. In the meantime, an idea will be expressed about the origins of genitive case suffixes in Balkanism.

Keywords: Genitive case, Old Turkic, Old Turkic inscriptions, Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kagan, Ongi, Küli Çor, Balkanism.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.11.2018; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2019

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GİRESUN, ORCID: 0000-0003-2659-5850, E posta: ozdemirhn@yahoo.com

Giriş

Eski Türk yazıtları üzerine yapılmış çalışmalar bugün belirli bir düzeye gelmiş bulunmaktadır. Sadece Orhon Yazıtları üzerinde değil Yenisey ve Kırgızistan yazıtları gibi eski Türk yazıtları üzerinde de makale ve kitap boyutunda çalışmalar, karşılaştırma yapabilecek kadar veriyi bugün için araştırmacılara sunmaktadır (*bk.* Yıldırım vd. 2013; Şimşek 2014; 2014a; Ponaryadov 2007; Nurdin Kızı 2006...). Günden güne bulunan yazıtların sayısının artması da dikkat çeken önemli gelişmeler olarak yine kayda değerdir. Temel olarak bu belirgin literatür birikimine bir de sadece belirli konuları esas alan çalışmaların eklenmesi bu alanlarda söylenecekleri daha da netleştirmemize olanak sağlamaktadır.

Eski Türkçede ilgi (genitif) ve belirtme (akuzatif) durum eklerinin durumuyla ilgili çalışmalar da bu son cümle içinde değerlendirilecek konulardandır. Bugün için belirgin bir ses denkliği ve belirlilik gibi zamirlerde olası görmediğimiz bir işlevin dışında dayanak noktası olmayan bu konu hâlâ tartışmalıdır (Grönbech 2000; Kerimoğlu 2007; Başdaş 2008; Karahan 2011; Sultanzade 2014; Pekaçar-Erdem Uçar 2015). Eski Türkçede belirtme durum ekinin ilgi durum eki yerine kullanıldığı yönündeki ileri sürmeler hakkında görüşlerimizi daha önce de açıklamıştık (Özdemir 2017). Bu çalışmada, bahsi geçen yazıtlarda ilgi durum eki olduğunu düşündüğümüz kullanımlar sıralanacak ve ilgili yerlerde bu tartışmaya yeniden dönülecektir.

Bu kullanımlar ele alınırken karşılaşılan en büyük sorunu metinlerin tahrip olmuş kısımları oluşturmaktadır. Önemli miktarda verinin kayba uğradığı bu tahrip olmuş kısımlarda metin tamir önerileri bulunmaktadır. Burada üzerinde mutabakata varılmış önerilerin dışında kalanlar göz ardı edilmiştir.

Tararken hata yapmadıysak Ölmez 2012'de altmış dört (64); Aydın 2015'te altmış iki (62) ilgi durum eki kullanımı belirlenmiştir. Doğal olarak Ölmez 2012'de geçen fazladan iki (2) kullanım (*yablakının için* KT D24, *alpin erdemin için* KÇ B1) değerlendirme dışı bırakılmıştır. Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan yazıtları için ayrıca Tekin 2003 ve 2010'a da başvurulmuştur. Bu dört yayın bu anlamda çalışma için yeterli bulunmuştur. Atıflara ise eski Türk yazıtları üzerinden yer verileceği için ayrıca bu çalışmalar anılmayacaktır.

Konu için doğrudan bir sorun oluşturmayacağından dolayı *kapalı e* veya *nt ligatürü* için ayrıca bir işaret kullanılmamıştır. Bunun yanında konu açısından oldukça önemli bir ses olan *nazal n* için ise *ñ* işareti kullanılmıştır.

1. *-(I)n* İlgi (genitif) Durum Eki

Yazıtlarda ekin bu şekline daha önce de dikkat çekilmiştir (Tekin 2000: 108). Fakat ekin iki yerde kullanıldığı ifade edilmiştir (Tekin 2000: 107). Ekin bu şeklinin yazıtlar için sona yaklaştığının en büyük delili yaygın *-Iñ* şeklinin yanında bu iki defa kullanımı söylenebilir. Fakat aşağıda da ifade edileceği üzere sayı ikiden katbekat fazla olmalıdır.

Bariz bir şekilde Çağatay Türkçesi metinlerinde de gördüğümüz ekin bu şeklinin kökeninin Eski Türk yazıtlarına kadar uzandığını aşağıdaki örneklere bakarak söylemek mümkündür (Özdemir 2017).

Ekin bu şekli, ilgi durum ekinin ilk hâli kabul edilebilir (Ayrıca *bk.* Tekin 2003a; 2013). Ekin şahıs zamirleri üzerinde donup kalması *nazal n* sesiyle kurulu şekle *[-(n)Iñ]* geçmeden önceki döneme ait olmalı. Böylece hem zamir *n*'sini oluşturmuş hem de *-Iñ* ilgi durum ekini ünlülerden sonra yöneten */n/* sesine kaynaklık etmiştir.

Kaynağını da hiç şüphesiz araç (instrumental) durum eki olarak kayda geçtiğimiz fakat aslında Macarca ile de ortaklaşa kullandığımız eskicil bir bulunma (lokatif) durum ekinen aldığını düşünmekteyiz. *Yazın, kışın ve öğlen* gibi zaman bildiren zarflarla bulunma işlevli bu kullanım sırf ses benzerliğinden dolayı araç durum eki sayıldığını daha önce de ifade etmiştik (Özdemir 2017b). -KA yönelme (datif) durum ekinin de Eski Türkçede zaman zarfları ve mekân bildiren kelimeler üzerinde bulunma işleviyle kullanıldığını biliyoruz. Yönelme ekinin hem mekân hem de aynı şekilde zaman zarfları üzerindeki bulunma işlevli bu kullanımları kalıplaşma görüntüsü vermektedir. Aynı zamanda bu durum araç durum ekiyle karıştırdığımız ileri sürdüğümüz eskicil bulunma durum ekinin [-(*I*)n] bu halini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Bundan sonraki adımı ise bulunma (lokatif) durum eki ile ilgi (genitif) durum eki arasındaki sıkı ilişki belirler. Bu konuyu Balkanizm'den ayrı görmek mümkün değildir (Comrie 2005: 254-261; Lindstedt 2000). Balkanizm'de yönelme (datif) eki ile ilgi durum eki arasında olduğu var sayılan ilişkinin dil mantığına aykırılığı çeşitli dillerden verilmiş örneklerle göstermiştir (Özdemir 2017b).

"Bir şeyin sahibi aynı zamanda onu nüfuz alanında bulundurandır." cümlesiyle özetlenecek ilişkiyi yönelme (datif)-ilgi (genitif) olarak değil bulunma (lokatif)-ilgi (genitif) olarak kurmak gerekliliği üzerinde daha önce de durmuştuk (Özdemir 2017b).

Böylece Türkçe konuşurlar ilk defa ilgi durum ekini icat etmiş olmalılar. O ana kadar iki ismin yan yana gelmesi sahipliği göstermesi açısından yeterli olmalıydı. -(*I*)n ilgi durum ekinin bu kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *antağın* için (KT G8; BK K6) '(senin) onun gibi (öyle) olduğunun ucuyla, sebebiyle'
2. *igidmiş kağanın* sabin¹ (KT G9; BK K6) '(seni) beslemiş kağanının sözünü'
3. *ekin ara* (KT D1, D2; BK D2, D4; O K2) 'ikin ara / ikisinin arasında'
4. *antag* (KT D4, D40; BK D5; TI G2; TII B1) 'onun gibi / öyle'
5. *anteg* (TI K5) 'onun gibi / şöyle'
6. *tebligın kürlüğün için* (KT D6; BK D6) '(onun) hilekâr ve sahtekâr olduğunun ucuyla, sebebiyle'
7. *armakçısın için* (KT D6; BK D6) '(onun) aldatıcı olduğunun ucuyla, sebebiyle'
8. *kışkırtükün için* (KT D6; BK D6) '(onun) kışkırttığının ucuyla, sebebiyle'
9. *yoñaşurtükün için* (KT D6; BK D7) '(onun) kışkırttığının ucuyla, sebebiyle'
10. *bilmedükün için* (KT D18; BK D16) '(onun) bilmediğinin ucuyla, sebebiyle'
11. *yañılukun için* (KT D19) '(onun) yanıldığının ucuyla, sebebiyle'
12. *küregün için* (KT D23; BK D19) '(senin) itaatsizliğinin ucuyla, sebebiyle'
13. *igidmiş bilge kağanın ermiş barmış edgü eliñe* (KT D23) '(seni) beslemiş bilge kağanının barış içindeki ve iyi durumdaki yurduna'
14. *teñri yir bulgakın için* (KT K4; BK D29) 'gök ve yer karışık olduğunun ucuyla, sebebiyle'
15. *teñri yarlukadukın için* (BK K7) 'tanrı lütfettiğinin ucuyla, sebebiyle'

¹ Akla ardıl iki belirtme (akuzatif) durum eki kullanılmış olabileceği ihtimali gelse de bunun önünde birtakım sorunlar bulunmaktadır (Arslan 2018). Birincisi bu tür ardıl kullanımlar genellikle iki eş dizim yapı üstüne gelir. Burada ek, iki farklı iyelik eki üstüne gelmiş. Beklenen ise iki aynı iyelik eki üstüne gelmesidir. İkincisi ise biraz daha önemli olanıdır. O da böyle bir kullanımın, bir kağan önderliğinde gidince sonucun değişeceği veya sorunun ortadan kalkacağı anlamlarının çıkarılmasına sebep olmasıdır. Hâlbuki Türk bodun bunu daha önce de denemiştir. Çin yakınlarına yerleşmiş. Hatta kağan sahibi de olmuştur. Fakat sonuç değişmemiş kağanını yeniden kaybetmiştir. Öyleyse mesele kağanlı veya kağansız gitmek değil mesele gidilen yerdeki düşmanın orantısız gücü olsa gerektir.

16. *yañiltukin yazıntukin üçün* (BK D16) '(onun) şaşırdığı**ın**, yanıldığı**ın** ucuyla, sebebiyle'
17. *bilmedükügin üçün* (BK D20) '(senin) bilmediğ**in** ucuyla, sebebiyle'
18. *yablakıñın üçün* (BK D20) '(senin) kötülüğ**ün** ucuyla, sebebiyle'
19. *bilgesin üçün* (TII G4; KÇ B7) '(onun) bilge olduğ**un** ucuyla, sebebiyle'
20. *alpın üçün* (TII G4) '(onun) alplığı**ın** ucuyla, sebebiyle'
21. *kazgantukın üçün* (TII D5) '(onun) kazandığı**ın** ucuyla, sebebiyle'
22. *alpin erdemın için* (KÇ B7, B12) '(onun) alplığı**ın**, erdem**in** ucuyla, sebebiyle'
23. *anın için* (KÇ G2) '**onun** ucuyla, sebebiyle'

a) *igidmiş kaganıñın sabın* (KT G9; BK K6) gibi örneklerin sayısı birbirinin tekrarı olan ikidir. Bu kullanımlara *igidmiş bilge kaganıñın ermiş barmış edgü eliñe* (KT D23) kullanımını da eklersek sayı üçe çıkar. *Üçün* edatıyla kullanımlar bu anlamda tartışmalı görünse de bu üç örnek bizim için aydınlatıcı olmaktadır. Asırlar sonra Çağatay Türkçesinden gelen örneklerle birleştirildiğinde de bir zamanlar ilgi durum ekinin ilk hali olduğuyla ilgili şüpheler ortadan kalkmaktadır. Uzunca müddet yine kendisinin nazallaşmasıyla ortaya çıkan *-(n)Iñ* şeklinin yanında bu haliyle varlığını korumuş görünüyor. XIV. Yüzyıldan kalmış Volga Bulgarcası mezar kitabelerinde de (ك) *kef* harfiyle değil (ن) *nun* harfiyle yazılmış olması yine dikkate değerdir (Tekin 1988).

Erdal, (2004: 169)'da Karahanlı ve Mani metinleri gibi parçaların bulunduğu Uygur döneminden de verdiği aykırılışma örneklerinin yanında muhtemelen bu ibareyi [*igidmiş kaganıñın sabın* (KT G9; BK K6)] de kasteder. Aykırılışma bizce de kesinlikle doğru bir belirleme gibi görünüyor. Ama buradaki aykırılışma, anılan bunca örnekteki düzenliliğe göre eş görevli varyantının seçimiyle yapılmış olsa gerektir. Yani fonetik kaygı burada dil kullanıcılarını ekin eski, ilk şekline yönlendirmiş ve yukarıdaki kullanımlar ortaya çıkmıştır. Aykırılışmayla ilgisi olmayan diğer kullanımlar, özellikle *üçün* kelimesi ile olanlar, gerçekten dikkat çekicidir. Bu örneklerin varlığına rağmen bu kadar yoğun ve düzenli bir ses türemesi hadisesinden sanırım bahsedilemez. Bu yüzden bu kadar düzenli bir kullanımı, ilgi durum ekiyle açıklamak yerinde olur.

Beş yazıtta *-(I)n* ekiyle kurulmuş toplam kırk bir (41) tamlama belirlenmiştir. Ekin III. teklik şahıs iyelik eki üzerindeki kullanımı tartışmalıdır² (Bu ekin iyelik ekinin bünyesinde olup olmamasıyla ilgili olarak *bk.* Gülsevin 1990; Choi 1991; Kerimoğlu 2007; Başdaş 2008; Alyılmaz 2011; Özdemir 2014; Sultanzade 2014; Özdemir 2015a; Sultanzade 2016; Özdemir 2017a). Bu durumda ekin, II. teklik şahıs iyelik eki (*yablakıñın için*) üzerindeki kullanımlarına bakmak gerekir. Bu örneklerdeki ilgi eki *üçün* edatının enklitik kullanımına işaret etmektedir. Yani *üçün* kelimesi edat olarak kalıplaşmasının (*teñri küç birtük için* KT D12 gibi ilgi eksiz kullanımların varlığı bu kalıplaşmaya işaret eder.) son aşamasındadır. Ama aynı durumdaki ekli kullanımlarda (*yablakıñın için*) ise *uç* kelimesi üzerinde III. teklik şahıs iyelik ekine açıkça işaret vardır (*Uç, yüz* tipi kelimelerin sebep bildiren edatlara dönüşmesini çeşitli dillerden örneklerle göstermesi için *bk.* Nalbant 2012). Buradan da edatlarda ekli şekillerden eksiz şekillere geçişin yani enklitik dönemin son aşamasına şahitlik ettiğimizi söyleyebiliriz.

b) *Ekin ara* kullanımını da bu çerçevede görmek yanlış olmayacaktır. 'ikisinin arasında' veya harfi harfine 'ikinin ara' anlamında kullanımında da *ara* kelimesi edat olarak kabul edilip yukarıdaki iyelikli kullanımların etkisiyle araya ilgi eki almış görünüyor. Bir başka ihtimal de gerçekten *ara* kelimesini isim kabul edip zamirlerde (bizim oğlan/kız/araba) veya bugün Anadolu ağızlarında gördüğümüz (Ahmet'in

² Bir sonraki dipnotta, ilgili örnek üzerinden bu tartışma hakkındaki çekincelere yer verilmiştir.

oğlan/kız/araba) kullanımlarını da akla getirmektedir. Hangisi olursa olsun aradaki /n/ sesinin ilgi eki olduğunu ileri sürebiliriz.

c) Bu ekle kullanımda açıklanması en karmaşık örnek ise *antag* şekli olsa gerek. Tonyukuk yazıtında gördüğümüz *anteg* yapısına bakarak 'gibi' anlamındaki *teg* edatının zamirler üzerinde eşitlik durumu eki olma sürecine ya da tabiri diğerle enklitik dönemine işaret edebiliriz. Diğer beş kullanımda (*antag*) araya zamir n'si dediğimiz ama aslında ilgi durumu ekinin kalıplaşmış şeklinden başka bir şey olmayan /n/ sesini almıştır. Bu şekillere bakarak *Kutadgu Bilig*'de geçen *mundağ / aning teg / anı teg* şeklindeki örneklerde ilgi durumu eklerinin kullanılmasıyla ortaya çıkan eşdizim özelliğini de açıklamak kolaylaşmaktadır. Çünkü özellikle *mundağ* gibi örneklerde n ilgi durumu eki, zamir n'si olma sürecini tamamlamış ve *teg* edatı ses uyumuna girerek *-dağ* eşitlik durumu ekine dönüşmüşken; *aning teg / anı teg* ve burada *anteg* bu sürecin ilgi ekiyle kurulduğu başlangıç aşamasına işaret eder. O yüzden Tonyukuk yazıtında geçen bu şekil basit bir yazım hatası olarak değil devam eden enklitik sürece bir işaret olarak algılanmalıdır. Bu cümlelerden olarak *antagiñin için* kullanımlarında da aynı durumun varlığını görmek ve anlamak zor olmayacaktır.

Bu kullanımın çok ilerlemiş şekilleri zamirlerde katmerli çekimi oluşturur. Neredeyse bu enklitik dönem tamamen geçilmiştir. Yazıtlarda da bunun örnekleri vardır. *Biziñe* (KT D40) < *biz-i-n-ge* gelişmesinin tersine *ka* kelimesini kalın şekliyle ancak I. ve II. şahıs zamirlerinin yönelme durumunda görebilmekteyiz. Mekânla olan ilgisi Halaççadaki şekli üzerinden rahatlıkla kurulabilir. Soru zamiri olarak bu lehçede *ka*'nın 'nerede' anlamı bu ilginin kendisidir (Doerfer-Tezcan 1980). Ekleşmeden önce de bütün Türk coğrafyasında bu şekilde bir kelime olarak kullanımını kalın şekilli I. ve II. şahıs zamirlerinin yönelme durumuna bakarak belirleyebiliriz. Konuyu dağıtmamak için yazıtlarda bu şekilleri ihmal ederken sadece *anteg* örneği üzerinde durduk.

2. -(n)İñ İlgi Durum Eki

Sayı olarak *-(I)n* şeklinden azdır. Ekin ünlü ile biten tabanlarla arasına giren /n/ sesi Türkçenin bağlayıcı ünsüzü /y/'den farklıdır. Bu durum ilgi eklerinin yığılması olarak açıklanabilir. Şahıs zamirleri üzerinde bir yığılma beraberinde bir aykırılışmayı da getirmiş olabilir. Bu konu farklı açıdan ek üstüne gelen yönelme durumu ekindeki damak sesi sebebiyle sesin nazallaşması meselesi açıklanırken ele alınmıştı (Tekin 2003a; 2013). Burada anıldığı gibi nazallaşma konusunda basit bir aykırılışma da bu anlamda düşünülebilir (*be-n > *be-nin > be-niñ*). Bu arada zamir n'si hecelemeyle ekin bünyesine dâhil edilmiş görünüyor. Böylece zamir n'si bu şekilde de karşımıza kalıplaşmış ilgi durumu eki olarak çıkıyor. Bu nazariyeye göre Çuvaşçadaki şekiller eskicil olup genel Türkçedeki şeklin kısalması olarak görülemez (*krş. Ç. manin* yanında *ma-n* 'benim').

1. *meniñ sabımın*³ (KT G 11; BK K14) 'benim sözümü'

³ *-(I)n* ekinin üçüncü teklik şahıs dışındaki iyelik eklerine gelerek oluşturdukları bu şekiller, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bünyesinde var olduğu iddia edilen /n/ sesinin herhangi bir biçimbirim işlevindeki hali için bir açmaz oluşturur. Burada olduğu gibi /n/ sesi ilgili her yerde üstüne yüklenen işlevi yerine getirmekte olup *-(s)In* şeklinde ekin bünyesinde sayılamaz. Ekin bünyesine dâhil olsaydı diğer iyelik ekleri üzerinde aynı yapıyı görmememiz gerekirdi. Nasıl buraya belirtme durumu eki olarak eklendiyse üçüncü teklik şahıs iyelik eki *[-(s)I]*'ne de ilgili işlevlerle sonradan eklenmektedir.

Yalnız halde kullanımı *[-(s)In]* için de ekin *-(s)I* şekli bir açmaz oluşturur. Son zamanlarda düşme yönündeki söylem de özellikle I. ve II. şahıs iyelik eklerine benzetmek için düşme fikri- gerçekten izah edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir noktadır. Burada en dilbilimsel yol, I. ve II. teklik şahıs iyelik eklerine benzetmek için dil kullanıcısının eki, bazı durumlarda *-(s)In* haline getirdiği yönünde olanıdır (Özdemir 2017a; 2017b). Kısacası diğer iyelik eklerindeki kapalı heceye benzetebilmek için dil kullanıcısı ekin sonunda bir /n/ sesi türetmiştir. Böylece /n/ sesi, işlevsiz olarak da III. teklik şahıs iyelik eki bünyesinde tanımlanabilmiştir.

2. *tabgaç kaganıñ içreki bedizçig* (KT G12) ‘Çin hakanının has sanatçısını’
3. *türük bodunıñ ilin törüsin* (KT D1; BK D3) ‘Türk milletinin devletini ve yarasını’
4. *tadıkıñ çoruñ boz atıg* (KT D32) ‘Tadık Çor’un boz atını’
5. *yigen silig begiñ kedimlig torug at* (KT D33) ‘Yigen Silig Bey’in zırhlı doru at’
6. *bayırkunuñ ak adgırıg* (KT D35) ‘Bayırku’nun ak aygırını’
7. *bayırkunuñ ak adgırıg udlıkin* (KT D36) ‘Bayırku’nun ak aygırının uyluğunu’
8. *biziñ sü ati* (KT D39) ‘bizim askerin atı’
9. *köl teginiñ altunin kümüşin agısın barımın tört bñ ylıkısın* (KT GB) ‘köl teginin altınını, gümüşünü, ipeklisini, malını, dört bin atlık sürüsünü’
10. *meniñ bodunum* (BK D29) ‘benim halkım’
11. *beniñ bodunum* (TI D4) ‘benim halkım’
12. *bilge kaganıñ bodunı* (O 11) ‘Bilge Kağan’ın halkı’
13. *tarduş işvara bilge küli çoruñ oğlı* (KÇ G1) ‘Tarduşlardan Küli Çor’un oğlu’

3. -nI İlgi Durum Eki

Bu ekin ilgi eki olup olmama meselesi de tartışmalıdır. Bizim delilimiz ekin ilgi durum işleviyle Çağatay Türkçesinde net bir şekilde tanıklanabiliyor olmasıdır (Özdemir 2015; 2017). Aşağıdaki bu kullanımlara bakarak Çağatay Türkçesinin bu şekilleri eskicil birer özellik olarak koruduğunu söyleyebiliriz. Yazıtlarda bu tür bir kullanım bulunmasaydı Çağatay Türkçesindeki kullanımların genel Türkçedeki *-nIñ* yapısından kısalmış şekiller olduğu belki ileri sürülebilirdi. Ama görüldüğü gibi bu kullanımların tarihî derinliği ilk yazıtlardan başlamak üzere vardır. Ayrıca belirtme durum ekiyle karıştırılması konusunda, ilgi durum eki zamirler üzerinde bir belirlilikten ziyade sahiplik gösterir. Bu durum birincildir. Çünkü ek kaldırıldığında yapı da bozulmaktadır (*bizim araba(mız)*) ama aynı anlamda **biz araba(mız)*). Diğer husus da sesler, üstlendikleri işlevler değiştikçe o işleve uygun ekler olarak ad alırlarken bu durumun burada işletilmemesidir. Bir başka nokta da bugün bu edatların hiçbiri herhangi bir lehçede belirtme durum eki istemiyle kullanılmaz.

1. *anı için* (KT D3; BK D4, D28) ‘onun ucuyla, sebebiyle; onun için’

Yazıtlarda üç yerde belirlenebilmiştir. Üçü de *üçün* edatıyla geçmiştir. İtirazlar da bu noktada yükselmektedir. Eke *üçün* edatı dışında bir kullanımda rastlanmaz. Bu yüzden de *-nI* yapısı belirtme eki sayılmaktadır. Yapının belirtme eki olamayacağına dair görüşleri daha önce de belirtmiştik (Özdemir 2015; 2017). Yine de ana hatlarıyla bu konuda şunlar ifade edilebilir:

Eklerin birbirinin yerine kullanımı konusunda daha sonraki dönemlerle kaynağa yakın olduğumuz bu dönemi birbirinden ayırmak zorundayız. Dil mantığının taklitler yoluyla karmaşık bir görüntü arz ettiği sonraki dönemlerden hareket ederek bu ilk dönemi anlamaya çalışmak işleri biraz daha karmaşık hale getirmektedir. O yüzden özellikle çekim eklerinin birbirinin yerine kullanılması konusunda bir sistem kurmak istiyorsak kaynağa en yakın olduğumuz yazıtlarla ve en az onlar kadar eski verilerle işe başlamak yerinde olur. Burada herhangi bir sağlıklı çıkarımda bulunmadan sonraki dönemlerdeki görüntüden hareketle konuya getirilecek her türlü açıklama çabası karmaşayı bir derece daha artırmaktır.

Çağatay Türkçesindeki şeklin Genel Türkçedeki *-nIñ* ekinin kısalması olarak görülmesi ise ne yazık ki kabul edilemez. Ekin sonundaki sesin, ister *-(I)g* şeklinde biçimbirimsel bir yapı olsun isterse aşırı damaksıllaşmış */ñ/* sesinin */g/*’ye dönüşmüş şekli olsun, hiçbir iz bırakmadan düşmesi fikri bir zorlamadır.

Her şeyden önce Çağatay Türkçesinde baskın böyle bir eğilim yoktur. Yani hece sonlarındaki /g/ seslerini düşürmenin aksine koruma eğilimi daha baskındır diyebiliriz.

Diyelim ki bu eğilime rağmen düşme olayı gerçekleşti. Bu sefer de /g/ sesinin geride hiç bir iz bırakmadan düşmesi bir açmaz oluşturur (krş. ET FİYE -g > EAT -u; Tat. -v; lehçelerdeki bu durumdan mülhem isim fiil eki Kır. -VV şeklinde uzun yuvarlak ünlü). Yani sondaki ses bir biçimbirim sayıldığında bu düşme ile bağlayıcı ünlü olduğu da net bir şekilde kabul edilen /I/ ünlüsü daha ET devresinde genellikle dörtlü uyuma tabidir. Bahse konu olan düşme gerçekleşmiş olsaydı bu ekin (-nl) ünlüsünün her durumda yuvarlak olması beklenirdi. Böyle bir yuvarlaklaşma görülmediği gibi Çağatay Türkçesinde yuvarlak ünlülerle bitmiş tabanlarda bile yazıtlardaki örneklerle uygun olarak düz olması bize bambaşka bir gerçeği göstermektedir: Ek, bahsi geçen düşmeye konu olmamıştır. Aksine bu şekliyle oldukça eskicil bir yapıdır.

Çağatay Türkçesinde düşme olayları baskın olmamakla birlikte olduğu örneklerde de böyle düzleşmenin korunması şeklinde bir durum da beklendiği gibi olmamıştır. Zaten böyle bir durumun varlığını ileri sürmek de dilbilimsel değildir. Mutlaka ama mutlaka birtakım sapmaları görmemiz gerekirdi (Argunşah 2013: 96; Eckmann 1988). Kaldı ki ilgi durum ekinin ünlüsü düşme olmadan da bazı durumlarda uyuma girmektedir. Bunun düşmeyle birlikte daha belirgin hale gelmesi gerekmez miydi?

Ekteki son sesin düşmesi bugünkü Kıpçak Türkçesinde görülen -nlkI şekli için de dile getirilmiştir (Öner 2013: 116). Yukarıdaki çekinceler ışığı altında burada da ek, kalıplaşmış şeklini korumuştur diyebiliriz⁴.

Yapının sadece edatlarla kullanıldığı konusu da tartışmalıdır. Burada *üçün* kelimesinin edatlaşmasını tamamlayarak net bir edat hüviyeti kazandığı konusu -yukarıda da anlatıldığı üzere- kesin değildir. Yani bu konuda aceleci bir kabul sergilenmektedir. Eğer yukarıdaki örnekler olmasaydı bu kelimenin edatlaşmasını tamamladığını söyleyebilirdik. Ama açık bir şekilde II. ve III. teklik şahıs iyelik ekleri üzerindeki -(I)n yapısı (*teñri yarlukadukin üçün* BK K7; *küregüñin üçün* KT D23; BK D19) ilgi ekine işaret eder. Bu yapının ilgi eki olmasıyla ilgili herhangi bir şüphenin bulunmadığını *igidmiş kaganıñın sabın* (KT G9; BK K6) örneklerine bakarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu ekin varlığı da *üçün* kelimesinde bir iyelik eki düşünmemize olanak tanır (Nalbant 2012). Yani *uç* kelimesi, üzerindeki iyelik ekini, kullanım sıklığından dolayı yuvarlaklaştırmış olmalı. Yazıtlarda kelimenin *üçün* şeklinde okunuşu hakkındaki genel kabulümüz de doğruysa ilk ünlü, /ç/ sesinin ve iyelik ekinin de etkisiyle sıra değiştirmiş olmalı. Bu arada eski günlerin hatırası olarak da bu ilgi ekli kullanım da yazıtlara kadar ulaşmıştır. Yoksa bugün kurmayı düşünmediğimiz (*senin*) *kaleminin için* veya (*onun*) *kaleminin için* kullanımını o gün neden kuralım?

Ekin eskicilliği konusunda elimizde zayıf da olsa Çuvaşça bir verinin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Çuvaşçada aitlik eklerinden -nl yapısı da, işlev dışında bahsi geçen bu ekle aynılık gösterir (Durmuş 2009; Güzel 2012). Bu durumda -ki aitlik ekinin ilgi eki işleviyle kullanımlarının gösterilmesi bize bu konuda yardımcı olabilir. Bu konuda Bang 1996'da verilen lehçelerdeki aykırı örneklerden hareket edebiliriz:

⁴ -nlkI eki, Çağataycada da tanıklanır. Kırgız Türkçesinde ilgi ekinin sonundaki sesin nazal olmaması; Tatar Türkçesinde I. teklik şahıs zamirinin ilgi durum çekiminin m'li olması ama aitlik ekiyle kullanımda -nl'ya dönüşmesi; Özbek Türkçesinde de kullanımın aynı şekilde olması gibi sebeplerden dolayı ekin lehçelerdeki gelişimini tarihî sürece dayandırmak yerinde olur. Çağatay Türkçesinde de -nl eki açık bir şekilde ilgi durum işleviyle kullanıldığına göre ilgi durum ekinin son sesinde aykırılışma üzerinden düşmeyle ortaya çıktığı öne sürülen bu şekil (-nlkI) yukarıda sıraladığımız çekincelere takılır. Kısacası burada da son sesi düşmüş bir ilgi eki değil, yukarıdan beri eskicilliğini göstermeye çalıştığımız -nl ilgi durum eki kullanılmıştır diyebiliriz.

1. *miniñgi ton* = *minin ton* 'benim elbisem'
2. *tüsnüñgü meklügü* 'step(lerin) hayvanları'; *ķanniñgi ornına* 'hükümdarın mevkiinde'
3. *bir bainiñki bir gızı bar eken* 'Zengin bir adamın bir kızı vardı' = *bir patışanıñ bir veziri bar iken* 'Bir padişahın bir veziri vardı'
4. *eşekniñki uiya .....keñeş körsetken işlerini aitti* 'Eşeğin öküze ne gibi öğütler verdiğini anlattı' = *eşekniñki uiya mundaķ keñeş körsetkenini egesi hemesini bildi.*
5. *onin üç oğlı warmış* = *aniñki bir ulu bar igen.* (Bang 1996: 19)

Her ne kadar bu kullanımlarda aitlik eklerini ilgi eki üstünde görsek de katmerli çekimlerde gördüğümüz üzere işlevi sondaki ek yönetir (Sertkaya 1996). Birinci ve beşinci maddelerde zamirle birlikte yapı birer isimle tamamlanmıştır. Hatta beşinci örnekte isim ayrıca iyelik eki almaktadır. Diğer maddelerde de yapıyla birlikte kullanılan ismin üzerindeki iyelik eklerinin varlığı yine dikkat çekicidir.

Bang'ın mekân ekleri üzerinden bir belirleme yapmak isterken⁵ verdiği bu örnekler ŞAZ Türkçesinde de aitlik ekinin ilgi işlevindeki kullanımlarına açık işarettir. Bu kullanımlar LİR Türkçesinde kullanılan aitlik eki *-nl* yapısının ŞAZ Türkçesinde ilgi eki olarak kullanılan *-nl* yapısından gelmiş olabileceğini söylememize olanak verir.

ŞAZ Türkçesine dair bu veriler bize aitlik ekinin ilgi eki olarak kullanılabilceğini gösteren kısıtlı örneklerdir. LİR ve ŞAZ Türkçeleri birbirinden ayrılmadığı dönemde bu eki (*-nl*) ilgi eki olarak kullanıyor olmalı. LİR Türkçesi konuşurları yapıyı (*-nl*) aitlik ekine çevirirken; ŞAZ Türkçesi konuşurları aynı yapıyı eski işlevinde, ilgi durum eki olarak kullanmaya devam etmiş görünüyorlar. Çok zayıf da olsa Çuvaşçadaki bu durumu yukarıdaki delillere eklemekte bir sakınca görmüyoruz.

4. *-(l)g İlgi Durum Eki*

Bu ekin ünsüzü, yazıtlarda */g/* sesini verecek şekilde ilgili harfle yazılmıştır. Muhtemelen sayısının tek olması sebebiyle Ölmez tarafından */ñ/* şeklinde metin tamiri yoluna gidilmiştir. Aynı ses⁶, şahıs eki olarak kullanıldığında da */g/* şeklinde görülmektedir. Köl Tegin yazıtının da Bilge Kağan tarafından yazdırıldığı düşünülürse Bilge Kağan'ın idyolekti için bu ekin */g/*li olmak üzere bir varyasyonunun daha olduğunu söyleyebiliriz.

1. *türük bodunug⁷ ati küsi* (KT D25) 'Türk Milletinin adı sanı'
2. *bayırkunuñ ak adgırıg udlıkın* (KT D36) 'Bayırku'nun ak aygırının uyluğunu'

⁵ Bang'ın bu belirlemesi mekân ekleri ile sahiplik arasındaki ilişkiye dairdir. Devamındaki örneklerde de bulunma durum ekinde örnekler verir. Biz bu ilişkinin Türkçede varlığı konusunun Balkan dillerindeki durumla aynı olduğunu düşünüyoruz. Söz konusu Balkan dilleri bunu Latince'den almış görünüyorlar. Latince ise bu bağlantıyı datifte beş sınıf kelimedenden birinde (dişi); çok kısıtlı kullanımlarını bildiğimiz lokatifte ise ikisinde (dişi / erkek) sağlıyor. Kısıtlı da olsa lokatif çözüme daha yakın duruyor (Özdemir 2017b). Ama yine de bu çözümün Latince için bile çok iğreti durduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda aynı coğrafya için bir başka hâkim kaynak dil arayışına ihtiyaç görünüyor.

⁶ */g/* sesi, yukarıda ilgi ve belirtme durum eklerinin birbirine karıştırılmaması gerektiği ile ilgili söylediklerimize güzel bir örnek oluşturuyor. Bu durumda şahıs ekine; ilgi durum ekidir, belirtme durum ekidir veya eskicil bulunma durum ekidir şeklinde bir ısrarda bulunmuyoruz. İşlev değişince hemen ekin ismini de değiştiriyor ve şahıs ekidir diyoruz. Çağatay ve diğer tarihî Türk lehçelerindeki şekillerde de durumun aynı olduğunu düşünüyoruz. İlgili işlevde olduklarında *-nl* ve *-(l)n* ekleri belirtme durum eki sayılmaktan vaz geçilip eklere ilgi durum ekidir denilmelidir.

⁷ Tonyukuk ve Bilge Kağan yazıtları arasında ağız farklılıkları vardır (Ponaryadov 2008). Ölmez'in buradaki ilgi eki olarak müstakil bir biçimbirim veya aşırı damaksıllaşmış *nazal n* sesini *ñ* olarak düzeltme yoluna gitmesi en azından yazıtlarda ağızların varlığı konusunda sıkıntılar doğurabilir.

Ek iki defa geçmektedir. İkinci kullanımda geçen şekil, incelediğimiz metin yayınlarında, muhtemelen KT D35'teki kullanımın (*bayırkun[uañ ak adgırığ]*) etkisiyle, belirtme durum eki olarak değerlendirilmiştir. Bizce yukarıda da geçen KT D25'teki kullanıma bakılarak ilgi durum eki olarak da işaretlenebilir.

Sonuç

Bu beş yazıtta dört (4) çeşit ilgi durum ekiyle karşılaşmıştır. Tek başına /n/ sesi, nazallaşmadan önce bu işlevi üstlenmiş görünüyor. Yazıtlarda bu evrenin son aşamasını görmekteyiz. Edatlı kullanımları tartışmalı kabul etsek bile ek, üç defa net bir şekilde bu işlevde tanıklanabilmektedir. Buna Çağatay Türkçesindeki şekilleri de eklersek uzunca bir müddet varlığını bir şekilde koruduğunu söyleyebiliriz. Bugün de ek, Çuvaş Türkçesinde varlığını devam ettirmektedir.

Ek yığılmasıyla nazallaşmış ikinci şekil *-(n)Iñ* ortaya çıkmış olmalı. Bu şekil, zamirler üzerinde bir ek yığılmasıyla olmuş görünüyor. Tekin'in nazallaşma konusunda söyledikleri yanında bir aykırılışma da düşünülebilir. Zamir n'sini açıklarken gördüğümüz heceleme bu yapıda da yaşanmış olmalı. Öyleyse bugün ekin bünyesinde değerlendirdiğimiz /n/ sesi aslında zamanla zamir n'sine dönüşerek kalıplaşmış ilgi durum ekinde başka bir şey değildir. Bugün de Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten tabanlardan sonra araya girmektedir.

/g/ sesiyle kurulu şekil için, *[-(n)Iñ]* yapısının son sesinin aşırı damaksıllaşmasıyla ortaya çıkmasından ziyade Balkanizm üzerinden bir başka görüşün ileri sürülmesi daha isabetli olur. Bulunma ile ilgi ekleri arasındaki ilişki kimi diller için tipolojik görünmektedir. Yazıtlarda /g/ ve /n/ sesinin de bulunma işleviyle kullanıldığı örnekler vardır (Özdemir 2017b). Bu sebeple bu sesler diğer başka işlevlerle ortaya çıkmadan önce bulunma-ilgi işlev birlikteliği ile ilgi durum eki olarak da kullanılmış olabilir. Eğer öyleyse eski Türk yazıtlarında bu yapı eskicil bir özellik olarak işaretlenebilir.

Son şekil *-nl* ekinin kullanımı ise -özellikle Çuvaş Türkçesindeki aitlik ekinin aynı kökten gelmiş olabileceği gerçeği de ayrıca kayda değerdir- diğer eklerde olduğu gibi Çağatay Türkçesindeki kullanımlara tarihî bir derinlik kazandırmaktadır. Bu anlamda eskicil bir başka yapı olarak kayda geçirilebilir.

Bu söylediklerimizi dört maddede toplayacak olursak:

1. /n/ ve /g/ sesleri ilgi (genitif) durum eki olmadan önce bulunma (lokatif) durum eki olarak kullanılmıştır. Balkanizm'de gördüğümüz ve kaynağını aslında bulunma durumundan aldığı düşünüldüğümüz yönelme (datif)-ilgi (genitif) ekleri bağlantısı veya aynılığı Türkçe için de tipolojik bir özelliktir. Her iki eke de yazıtlarda bulunma durum eki işleviyle rastlanabildiği daha önce kayıtlara geçmişti. Öyleyse beş Balkan dilinde gördüğümüz özellik Türkçe için de bulunma işlevi üzerinden işletilebilir.
2. *-(n)Iñ* ise *-(l)n* ilgi durum ekinin ek yığılmasından sonra nazallaşmış şeklidir.
3. İkinci madde ile ilintili olarak zamir n'si bahsi geçen ilgi durum ekinin şahıs zamirleri üzerinde kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bu ses, ilgi durum ekinin bünyesine de hecelemeyle dâhil olmuştur.
4. *-nl* ilgi durum eki Çuvaşça *-nl* aitlik ekine de temel teşkil etmiş olabilecek kadar eski bir ilgi durum ekidir.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, Cengiz (2011). "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?". *Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 515-527.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARSLAN, Hüsnü Çağdaş (2018). "Kök-Türkçede Belirtme Durumu, Belirli Nesne Eki {+I} ve Ardışık Belirtme Durumu Eklerinin Açıklama İşlevi". Bishkek Kyrgyzstan: *Түрк Дүйнөсү: Билим - өнөр булагы конференциясы*: 105-117.
- AYDIN, Erhan (2015). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları.
- BANG KAUP, Willi (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya*. (çev. Tahsin AKTAŞ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAŞDAŞ, Cahit (2008). "Türkçede İyelik-Yüklem Sorunu Dede Korkut Örneği". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: III/1: 6-13.
- CHOİ, Han-Woo (1991). "Ana Altayca İyelik Zamiri *n". *Türk Dilleri Araştırmaları*: 191-196.
- COMRIE, Bernard (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- DOERFER, Gerhard - Semih TEZCAN (1980). *Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ECKMANN, János (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay KARAAĞAÇ). İstanbul: İÜEF Yayınları.
- ERDAL, Marcel (2004). *Grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston: Brill.
- GRØNBECH, Karl (2000). *Türkçenin Yapısı*. (çev. Mehmet AKALIN). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. II/466: 187-190.
- GÜZEL, Sinan (2012). *İlpek Mikulayî'nin "Tivatî Kun" Adlı Eseri Üzerinde Çuvaşça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KARAHAN, Leyla (2011). "Yüklem (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları: 211-218.
- KERİMOĞLU, Caner (2007). "Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yüklem Hâli Eki Kullanıldı mı?". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. II/3: 322-331.
- LİNDSTEDT, Jouko (2000). "Linguistic Balkanization: Contact-Induced Change by Mutual Reinforcement". (ed. D. Gilbers-J. Nerbonne-J. Schaeken). *Languages in Contact Studies in Slavic and General Linguistics*. 28: 231-246.

- NALBANT, Mehmet Vefa (2012). "Üçün ve İçin Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme". *Türkoloji Dergisi*. XIX/2: 87-94.
- NURDİN KIZI, Gülzat (2006). *Yenisey Yazıtlarındaki Hâller*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖLMEZ, Mehmet (2012). *Orhon Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Hakan (2014). "III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n'si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi". *Dil Araştırmaları*. 14: 137-145.
- ÖZDEMİR, Hakan (2015). "Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine". *Dil Araştırmaları*. 16: 121-132.
- ÖZDEMİR, Hakan (2015a). "Nazal Ünlü ve Zamir n'si Üzerine". *Sosyal Bilimler Dergisi*. 4: 130-139.
- ÖZDEMİR, Hakan (2017). "'Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine' Adlı Makalede Bir Düzenleme". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. III/2: 155-168.
- ÖZDEMİR, Hakan (2017a). "Zamir n'sinin Kaynağı Olarak Nazal Ünlü Söylemi". *Dil Araştırmaları*. 20: 57-67.
- ÖZDEMİR, Hakan (2017b). *Türkçeden Hareketle Balkanizasyona Kısa Bir Bakış*. Konya: Kömen Yayınları.
- PEKAÇAR, Çetin – Filiz Meltem ERDEM UÇAR (2015). "Çağatay Türkçesinde +nI İlgi Hâli Eki". *International Journal of Languages' Education and Teaching*. UDES 2015: 443-456.
- PONARYADOV, Vadim (2007). "Yenisey Runik Yazıtlarında Şivelerin İzleri". *Journal of Turkish Linguistics*. 1: 138-144.
- PONARYADOV, Vadim (2008). "Tonyukuk Yazıtında Bän ve Män". *Journal of Turkish Linguistics*. 1: 90-94.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1996). "Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine". *Uluslararası Türk Dili Kongresi-1992*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 17-37.
- SULTANZADE, Vügar (2014). "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında". *Dil Araştırmaları*. 15: 95-104.
- SULTANZADE, Vügar (2016). "Bir Daha Zamir n'sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında". *Dil Araştırmaları*. 18: 7-16.
- ŞİMŞEK, Yaşar (2014a). "Yenisey Yazıtlarında Çıkma Hâli". *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. III/4: 57-70.
- ŞİMŞEK, Yaşar (2014b). "Yenisey Yazıtlarında Ekler". *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. III/1: 29-67.
- TEKİN, Talat (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

- TEKİN, Talat (2003a). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: Yıldız Yayınları.
- TEKİN, Talat (2003b). "On The Origin of The Turkic Genitive Suffix". *Makaleler 1 Altayistik*. (hızl. Emine Yılmaz-Nurettin Demir). Ankara: Grafiker Yayınları: 347-352.
- TEKİN, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (2013). "Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine". (çev. Gökçen BİLGİN). *Dil Araştırmaları*. 13: 157-162.
- YILDIRIM, Fikret vd. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. (hızl. Mehmet Ölmez). Ankara: BilgeSu Yayınları.

